

Buhara Emirliği'nde Rus Siyasi Temsilciliği'nin Kurulması ve Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Buhara'daki Faaliyetleri (1885-1890)

Establishment of Russian Political Representation in the Emirate of Bukhara and Nikolay Charykov's Activities There (1885-1890)

Hatice KERİMOĞLU¹

¹Genel Türk Tarihçisi

ORCID: H.K. 0000-0002-3503-5962

ÖZ

Rusya'nın Türkistan'daki ilerleyişinin askerî aşamasının sona ermesiyle, Rus Dışişleri Bakanlığı 1886 senesinde Buhara Emirliği'nde daimî bir siyasi temsilcilik kurmaya karar verdi. İlk siyasi temsilci, 1883-1886 yılları arasında Türkistan genel valisinin diploması memurluğu görevini üstlenen Nikolay Valeryeviç Çarıkov'du. 1 Ocak 1886 tarihinde resmen göreve başlayan Çarıkov'un Buhara'daki faaliyetleri neticesinde 1886 senesinde Çarçuy'a varan Hazar ötesi demir yolu, 1888 yılının Mayıs ayında Semerkant'a ulaştı. Çarıkov, Buhara'da köleliğin kaldırılması ve zindanların kapatılması konusunda Buhara Emiri ile müzakerelerde bulundu. Doğrudan demir yolu inşaatını ilgilendiren Semerkant bölgesinden Buhara'ya kömür ihracatı sorununu da ele aldı. Ayrıca faaliyetleri sonucunda Çarıkov'a Buhara Emirliği'ndeki Rus tebaasının işlediği suçların yerel bir Rus siyasi temsilcisinin yargı yetkisine tabi tutulmasına ilişkin kanunla davalara bakmak ve hüküm vermekle yükümlü olan bir sulh yargıçlığı görevi verildi. Rus siyasi temsilcisi, Buhara'da Rus hâkimiyetini pekiştirmek için en küçük fırsatı değerlendirdi ve temsilcilik yavaş yavaş emirlik ile ilgili olarak sadece kolonizasyon kurallarını uygulayan bir kuruma dönüştü. Tüm bu hususları sebebiyle bildiride öncelikle Buhara Emirliği'nde Rus Siyasi Temsilciliği'nin kurulma meselesi, devamında da ilk siyasi temsilci Çarıkov'un Buhara'daki faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rus İmparatorluğu, Buhara Emirliği, Nikolay Valeryeviç Çarıkov, Hazar Ötesi Demir Yolu, Kölelik

ABSTRACT

By the end of the military phase of Russia's advance in Turkestan in 1886, the Russian Ministry of Foreign Affairs decided to establish a permanent political representation in the Emirate of Bukhara. The Trans-Caspian railway had reached Charchut in 1886 as a result of Charykov's activities in Bukhara, who'd officially started work on

Başvuru/Submitted: 18.05.2021 **Kabul/Accepted:** 24.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hatice KERİMOĞLU (Dr.), Genel Türk Tarihçisi. E-Posta: esenbikem@hotmail.com

Atıf/Citation: Kerimoğlu, H. (2022). Buhara Emirliği'nde Rus siyasi temsilciliği'nin kurulması ve Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Buhara'daki faaliyetleri (1885-1890). Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 701-716). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.048>

January 1, 1886, and reached Samarkand in May 1888. Charykov negotiated with the Emir of Bukhara on the abolition of slavery and the closing of the dungeons in Bukhara. He also addressed the problem of exporting coal from the Samarkand region to Bukhara, which directly concerned the construction of the railway. As a result of his activities, Charykov was additionally given the post of magistrate in charge of hearing and adjudicating legal cases regarding the subjection of crimes committed by Russian subjects in the Emirate of Bukhara within the jurisdiction of a local Russian political representative. The Russian political representative seized the slightest opportunity to consolidate Russian dominance in Bukhara, and the representative office gradually turned into an institution that only enforced colonization rules in relation to the emirate. Due to all these issues, this paper will first discuss the issue of the establishment of the Russian Political Representative in the Emirate of Bukhara, followed by Charykov's activities in Bukhara as the first political representative.

Keywords: Russian Russian Empire, Emirate of Bukhara, Nikolay Valerievich Charykov, Trans-Caspian Railway, Slavery

Giriş

1867 senesinde Türkistan genel valiliğinin kurulması, Rus İmparatorluğu'nun Buhara Emirliği üzerindeki etki alanını genişletmesi açısından önemli fırsatlar yarattı. Rusların Buhara Emirliği'nin dış ve iç işlerine müdahalesiyle emirlik, yavaş yavaş imparatorluğun egemenliği altındaki bir ülkeye dönüştü. 11 Temmuz 1867 tarihli Yedisu ve Sır Derya oblastlarının idaresi hakkındaki nizamname tasarısına göre Türkistan genel valisine tam yetki ile komşu devletlerle ilişkilerin yürütülmesi hakkında imparator tarafından onaylanan bir talimatname verilmesi kararlaştırılmıştı (*Materialı po istorii*, 1960, s. 282). Bunu takiben 14 Temmuz'da genel vali K. P. Kaufmann'a (1867-1882); "Her türlü siyasi, hudut ve ticari işlerin çözümünde, sınırdaş idarelerle antlaşma müzakereleri için mutemet adamların gönderilmesi, Rusya'nın bu ülkelerle karşılıklı ilişkilerine ait şartlar ya da kararlarla beraber antlaşmaların imzalanması" gibi komşu devletlerle olan ilişkilerde tam yetki verildi (*Krayevoye upravleniye*, 1910, s. 11). Genel vali, Buhara emiriyle sürekli temas hâlindeydi ve emirle Türkistan genel valisi arasındaki ilişki doğrudan genel valilikte görev yapan Dışişleri Bakanlığı diplomasi memuru tarafından yürütülüyordu. Nizamname tasarısına göre diplomasi memurları, Dışişleri Bakanlığıyla ön mutabakattan sonra genel vali tarafından göreve getirilip görevden alınıyorlardı (*Materialı po istorii*, 1960, s. 282). Resmî olarak Buhara Emirliği iç bağımsızlığını korumasına rağmen diplomasi memurları, emirliğin iç ve dış politikalarını kontrol etti. Bu ehemmiyeti sebebiyle bu özel siyasi görevin 10 Ekim 1883 tarihinde, uzun yıllar Rus Dışişleri Bakanlığı bünyesinde görev yapan Nikolay Valeryeviç Çarıkov'a¹ emanet edilmesi tesadüf değildi (Çernov, 2019, s. 366). Çarıkov göreve getirildikten sonra Buhara'yı ilk kez 1884 sonbaharında, yeni göreve tayin edilen Türkistan genel valisi N. O. Rozenbah'ın (1884-1889) Emir Muzaffer'e (1860-1885) gönderdiği mektubu götürmek için ziyaret etti. Çarıkov'un ikinci seyahati 1885 yılının Haziran ayında, demir yolu sözleşmesini müzakere etmek içindi; bu sırada köleliğin kaldırılması ve Buhara'daki yer altı hapishanesinin (zindan) kapatılması için kuşbeyine baskı yaptı. Çarıkov, Emir Abdulahad Bahadır Han'ı (1885-1910), tahta çıkışından dolayı tebrik etmek ve Rusya'nın yeni emiri desteklediğini göstermek için Taşkent'ten gönderilen elçiliğin bir üyesi olarak 1885 yılının Kasım ayında hanlığı üçüncü kez ziyaret etti (Becker, 2004, s. 104).

Buhara'da 31 Ekim 1885 tarihinde Buhara Emiri Muzaffer'in vefat etmesi üzerine tahtın varisi meselesi gündeme gelmişti. Bu yönde ilk adım herhangi bir resmi beyanda bulunmamasına rağmen imparator III. Aleksandr'ın Rus yanlısı olduğunu düşündüğü Seyid Abdulahad'ı resmî mirasçı olarak kabul etmesi oldu. Buhara'yı ikinci ziyaretinde Çarıkov gizli bir şekilde Kermine'de bulunan Abdulahad'ı ziyaret etti ve ölümü durumunda babasının tahtına adaylığını destekleme niyetini ilettili. Hatta Emir Muzaffer'in büyük oğlu Abdülmelik'in isyanının bastırılmasında aktif rol aldı. Abdulahad, 1 Kasım 1885 tarihinde başkente girdi ve üç gün sonra tahta

1 8 Ocak 1855 tarihinde Dnipro guberniyasında dünyaya gelen Çarıkov, 15 yaşına kadar İngiltere'de öğrenim gördü. 1871 senesinde Rusya'ya döndü ve Aleksandr Lisesine kaydoldu. Liseden mezun olduktan sonra, Moskova'da bulunan Dışişleri Bakanlığı Ana Arşivinde çalışmaya başladı. 1877 senesinde Dışişleri Bakanlığı Kalem Odasının üçüncü sekreteri oldu ve bu görevi bir süre erteleyerek 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına gönüllü olarak iştirak etti. Savaş dönüşü Dışişleri Bakanlığı bünyesinde görev yapmaya devam etti. 1881 senesinde Dışişleri Bakanlığı Kalem Odasının birinci sekreterliğine tayin edildi. 10 Ekim 1883 tarihinde ise Türkistan genel valisinin diplomasi memuru olarak atandı. O. A. Çernov, "Ranniye godı Rossiyskogo diplomata i uçenogo N. V. Çarıkova, po dokumentam tsentralnogo gosudarstvennogo arhiva Samarskoy Oblasti", *Vestnik Arhivista*, No: 4, 2012, s. 292-299.

çıktı. Muzaffer'in ölümü ve Abdulahad'ın tahta çıktığı haberi, aynı gün Buhara'dan gönderilen telgrafla Taşkent'e ulaştı. Çarıkov derhâl Dışişleri Bakanlığında, imparator tarafından onaylanan bir emirname çıkararak genel valiye Abdulahad'ı hemen tanıma ve mevcut tüm güçlerle ona yardım etme talimatı verdirdi (Becker, 2004, s. 10).

Buhara'da Rus Siyasi Temsilciliği'nin Kurulması

Emir ile genel vali arasındaki en önemli meselelerden biri de Buhara Emirliği ile Rus İmparatorluğu arasında düzenli ilişkilerin kurulması sorunuydu. Buhara emiri bir hükümdar olarak imparatorla doğrudan iletişim kurma hakkına sahip olduğunu düşünüyordu. Türkistan genel valisi ise kendisine verilen olağanüstü talimatnameye uygun olarak tüm ilişkilerin kendisi aracılığıyla yürütülmesini istiyordu. Hatta genel valiler, Türkistan Hanlıkları elçilerinin, özellikle hanların ve varislerinin Petersburg'u ziyaretlerinin fethin görkemi hakkında başkente net bir fikir vereceğini düşündüklerinden, böyle ziyaretlere izin verme eğiliminde oldular. Ancak Petersburg'da hiçbir siyasi müzakerede bulunmama kuralına rağmen böyle bir yasağa ne Ruslar ne de Buharalılar uydu ve elçilerin ziyaretleri siyasi meseleleri gündeme getirmeyi mümkün kıldı (Barthold, 1936, s. 410). Diğer bir açıdan da 1885 senesinde Türkistan'da aktif işgal hareketi tamamlanmış, Ruslar Afganistan sınırına dayanmış ve hatta Türkistan genel valiliği topraklarında dört başarısız nizamname tasarılarının hazırlanmasından sonra 1886 senesinde Türkistan Krayı'nın idaresi hakkındaki nizamname kabul edilmişti. Bu şartlar altında Ruslar hem valilik hem de vasal hanlıkların topraklarında idari, siyasi ve ekonomik alanda Rus iktidarının güçlendirilmesi için aktif harekete geçtiler. İşte Buhara Emirliği'nde Rus Siyasi Temsilciliği'nin kurulması da bu döneme tekabül eder.

12 Kasım 1885 tarihinde III. Aleksandr'ın "Buhara Emirliği'nde Rus İmparatorluk Siyasi Temsilciliği'nin kurulması hakkında" (*PSZRİ*, no: 3274, s. 453) bir emirnamesi² yayımlandı ve 1 Ocak 1886 tarihinden itibaren kurum, Çarıkov başkanlığında faaliyetlerine başladı. Rusya açısından bu ismin Buhara emirine, Rus İmparatorluğu'nun gözünde vasaldan daha yüksek, ancak bağımsız hükümdardan daha düşük konumda olduğunu göstermesi gerekiyordu. Siyasi temsilcilik bağımsız bir devletteki elçilik gibi değildi ve Rus siyasi temsilcisi statü açısından büyükelçi ile konsolos arasında bir tür ara kurumu temsil ediyordu (Poçekayev, 2020, s. 140). Kurum, Rus İmparatorluğu'nun Buhara'daki resmî temsilcisiydi. Petersburg ve Taşkent'teki Rus idaresi ile Buhara hükümeti arasındaki çeşitli alanlardaki tüm ilişkilerin temsilcilik aracılığıyla yürütülmesi planlandı. Ancak Rus siyasi temsilcisinin bu ilişkiler sonucunda alınan kararlarla Rus Dışişleri bakanlarının direktifleri hakkında Türkistan genel valisine bilgi vermesi gerekiyordu. En önemlisi de bazı temel sorunları çözerken genel valiyle temas hâlinde hareket etmesi gerekiyordu. Ancak bu durum bir yandan Türkistan yönetimi diğer yandan da Petersburg ve Taşkent'deki Rus idaresi arasında büyük yanlış anlaşılmaların kaynağı olan siyasi temsilciliğin tabiiyeti konusunda ikili bir durumun ortaya çıkmasına neden oldu. Rus siyasi temsilcisine ilerleyen zamanlarda emirlikte yaşayan Rus tebaasının şahsi, mülki ve ticari çıkarlarının korunması gibi konsolosluk işlevleri de verildi (*İstoriya narodov Uzbekistana*, 1947, s. 402-403).

2 Emirnamede aynı zamanda siyasi temsilciliğin kalem odasının giderleri için bin beş yüz ruble ve eskort ekibinin bakımı için yılda bin sekiz ruble tahsis edildiği belirtilmektedir.

Rus tarihçi O. A. Çernov, Buhara'daki ilk Rus siyasi temsilcisinin kim olacağı konusunda, Çarıkov ve Kaşgar'daki Rus konsolosu N. F. Petrovskiy olmak üzere iki aday olduğunu yazmaktadır. Ayrıca A. Marshall'ın verdiği bilgiye dayanarak "Buhara'daki siyasi temsilcilik görevi için ilk adayın yüzbaşı G. A. Arandarenko³ olduğunu" da belirtmiştir (Çernov, 2019, s. 380). Çarıkov'un bu önemli göreve seçilmesi hiç şüphesiz onun uzun yıllar Rus Dışişleri Bakanlığı bünyesinde görev yapması ve 1883 senesinden itibaren Türkistan genel valisinin diplomasi memurluğu görevini yerine getirmesidir. Bunlara ek olarak Çarıkov, diplomasi memurluğu görevine tayin edildiğinde görev yerine Hazar ötesi oblastı üzerinden gitmiş ve oblastın yöneticisi General A. V. Komarov'un arzusu üzerine Merv'in işgali için yola çıkan müfrezeyle birlikte şehre hareket etmiştir. Rus müfrezesinin 1884 yılının Mart ayında Merv'e girişinden sonra Rus birliklerine karşı cihat ilan eden Rus karşıtı hareketin liderleri Siyah Puş ve Kaçar Han'ı sorgulamıştır. Bu önemli vazife Çarıkov'un yeni göreve tayin edilmesindeki ana etkenlerden biridir.⁴ Ayrıca Çernov'a göre Çarıkov'un Buhara'ya siyasi temsilci tayin edilmesinin, Buhara emirinin telgraf ağının kurulmasına karşı çıkmasıyla ilgili olması muhtemeldir. Diğer güçlerin bu olayı Rusya'nın Türkistan siyasetine müdahale etmek için bir bahane olarak kullanmasından korkan Dışişleri Bakanı N. K. Girs (1882-1895), Çarıkov'a bu konuyu Buhara emiriyle müzakere etme gibi özel bir görev vermiştir (Çernov, 2019, s. 380). Hatta genel vali Rozenbah, 6 Haziran 1884 tarihinde Dışişleri Bakanlığında Buhara emirinin telgraf hattına direk dikmeyi ve vaat edilen 19.000 ruble kendisine gönderilene kadar eğitimcilerimizi serbest bırakmayı reddettiğine dair mektup aldığını yazmaktadır. Girs mektupta emirin Türkistan bölgesinin başkanına yönelik önceki tutumunu tamamen değiştirme niyetini de ortaya koymaktadır. Hatta Türkistan'daki durumu kökten değiştirebilecek ve diğer güçleri kışkırtabilecek sert önlemlerden kaçınmak için müzakereler yoluyla zorlukların ortadan kaldırılmasının gerekli olduğuna vurgu yapmıştır (Zapiski N. A. Fon Rozenbaha, 1916, s. 111).

Temsilciliğin kurulmasıyla birlikte Türkistan genel valisine bağlı diplomasi memurluğu kadrosu, Çarıkov'un Buhara'daki yeni görev yerine gitmesiyle birlikte geçici olarak kaldırılmıştır. Çarıkov Buhara'da Rus Siyasi Temsilciliği'nin kurulması meselesiyle özel olarak ilgilenmiştir. Plana göre Rus temsilcisinin ikametgâhı Eski Buhara'da değil, yakınında oluşturulacak bir Rus yerleşiminin merkezi olacağı öngörülen yakın bir mahallede kurulacaktır. Siyasi temsilciye göre Rus sanayicilerin ve tüccarların İslam ülkesinde yaşamak için kendi kültürlerine ve geleneklerine yeterince uygun koşullara sahip olmaması nedeniyle bu özellikle gereklidir. Çarıkov'un seçimiyle temsilcilik için Hazar ötesi demir yolunun gelecekteki Kegan istasyonunun bitişiğinde, hanlıktaki ana Rus yerleşimi olan Yeni Buhara'nın bulunduğu geniş bir arazi alanı belirlenmiştir (Çernov, 2019, s. 380). Buhara Emiri Abdulahad, devlete ait en iyi binalardan birini temsilciliğe tesis etmiş ve temsilcilik taşınmadan önce bina hazırlanarak, hizmetçiler ve Kozak ekibinin eksiklikleri tamamlanmıştır (Şubinskiy, 1892, s. 126)

3 1846 senesinde Çernigov guberniyasında dünyaya gelen Arandarenko Ura-tepe, Cizzak ve Kızılorda'da çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1874 senesinde Zereşan okruğu dağlık tümenleri, 1877 senesinde ise Semerkant otdeli yöneticiliğine tayin edildi. Ardından 1899 senesinde kadar Merv okruğu yöneticiliği yaptı. 1901 senesinde Fergana oblastının askerî valiliğine tayin edildi ve 1904 senesinde emekli olana kadar bu görevi sürdürdü.

4 N. V. Çarıkov'un Merv'in işgali sürecindeki faaliyetleri hakkında bkz.; "H. Karımov, Diplomat Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Gözünden Merv'in İşgali", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 5, No. 1, Bahar, 2020, s. 194-214.

1888 yılının Mayıs ayında Hazar ötesi demir yolunun Semerkant'taki açılış kutlamalarına katılmak için çıktığı seyahatte Buhara şehrini de ziyaret eden İngiliz gazeteci G. Dobson, Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği ve ilk temsilci Çarıkov'un konumu hakkında değerli bilgiler vermektedir. Dobson, Buhara Emirliği'ndeki seyahatinde bir zorlukla karşılaştığında Rus Siyasi Temsilciliğine gittiklerini ve Çarıkov'un adını telaffuz ettiklerinde derhâl yollarının açıldığını yazmıştır. Hatta Çarıkov'a yapılacak başvurunun emire yapılacak başvurudan daha etkili olacağı kanaatine varmıştır. Ona göre bu şartlar altında emir sadece Rus "çinovnik"lerinden (memur) biridir ve asla başına buyruk davranamaz. Ticaretle ilgili Buhara hükümetine başvurduklarında da Çarıkov'a sormalarını istediklerini belirtmiştir. Dobson Buhara'ya vardığında Çarıkov, o tarihte Amuderya'da olduğu için yerine yetkili olarak Bay Klemm'i bırakmıştır (Dobson, 2021, s. 129). Rus elçiliğine vardığında kapıda onları yarım düzine kadar Buharalı muhafız ve yerli hizmetçilerin karşıladığını not etmiştir. Çarıkov'un yokluğu ve Bay Klemm'in de ailesinden birini kaybetmesi nedeniyle Dobson'u elçilikte Dr. Heyfelder ağırlamıştır. Dobson, demir yolu Buhara'ya çok fazla ziyaretçi taşıdığı için Buhara'daki Rus elçiliğinin onları ağırlamak gibi zor bir vazife üstlendiğine dikkat çekmiştir. Rus elçiliği Buhara emirinden hizmet ve erzak olarak büyük destek almaktadır ve emir elçiliği et, pilav, çay, şeker, desterhan, at ve hizmetçilerle ikmal etmektedir. Dobson'un öğrendiğine göre elçiliğin Rus Dışişleri Bakanlığına yıllık maliyeti sadece iki bin pounddur (Dobson, 2021, s. 132-133). Emir Abdulahad elçiliğe orada yaşayıp tören ve hizmetleri yönetmesi için bir şigavul⁵ atamıştır. Elçilikte yirmi kadar bedava çalışan ve ziyaretçilerden bahşiş alarak geçinen Buharalı hizmetçi vardır. Elçilikte ayrıca altı ayda bir yenileri ile değiştirilen yirmi Ural Kozak askeri ve bunların yanında çok sayıda Tatar ve başka milletlerden tercüman da görev yapmaktadır. Dobson, elçiliğin binaları ve konaklarının epeyce bir alanı kapladığına da dikkat çekmiştir. İlk konak Şigavul'un konağıdır. Şigavul, dışarıdaki bir kilimin üzerine çömelmiş bir vaziyette çaycıları, su taşıyıcılarını, aşçıları ve çeşitli işlerde görevli diğer hizmetçilerin vazifelerini icra edişlerini izlemektedir. İç avluda meydanın bir yanında misafir odaları, diğer yanında ise yerli hizmetçilerin odaları ve onların gıda malzemeleri vardır. Bir köşede elçiliğin kalem odası ve ziyaretçiler için genel yemekhane bulunmaktadır. Bu avludan girilen küçük bir avluda ise Rus temsilcinin evi vardır. Evin önünde bir Kazak nöbetçi elinde kılıcıyla yirmi dört saat nöbet tutmaktadır. Avlunun arkasında ise çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu büyük bir bahçe bulunmaktadır (Dobson, 2021, s. 134).

Çarıkov'un Buhara'daki faaliyetlerini iki ana döneme ayırmaktayız. Birinci dönem Türkistan genel valisinin diploması memurluğu (1883-1885), ikinci dönem ise (1886-1890) Rus Siyasi Temsilciliği dönemindeki faaliyetlerini kapsamaktadır. Çalışmamızda öncelikle 1885 yılında Buhara'da Hazar ötesi demir yolunun inşası hakkındaki müzakerelerden bahsetmemizin sebebi Çarıkov'un siyasi temsilcilik döneminde kömür sorunu, Rus yerleşimlerinin kurulması, alkollü içeceklerin üretimi ve ticareti, Rus nüfusunun artmasıyla birlikte Rus tebaa arasında yargı meselesinin ortaya çıkması gibi doğrudan demir yolu inşaatıyla ilgili meselelerle meşgul olmasıdır.

5 Asıl metinde mirahur olarak geçmektedir. Ancak çevirmen mirahurlar saray ve ordunun at ihtiyacının karşılanması ve bunların bakımlarına dair işlerle meşgul oldukları için, sarayın teşrifat işlerinin düzenlenmesinde görevli şigavul adlı görevlinin yazarın tarifindeki vazifeye daha uygun düştüğünü belirtmektedir.

Buhara'da Hazar Ötesi Demir Yolunun İnşası Hakkındaki Müzakereler

18 Mart 1885 tarihinde Pençdeh'de gerçekleşen Rus ve Afgan birlikleri arasındaki Kuşku savaşı⁶, Rusya ve İngiltere'yi savaşın eşiğine getirmiştir. Bunun üzerine Rus idaresi, Mayıs ayına kadar Rusya'nın Türkistan'daki askerî konumunu güçlendirmek ve Avrupa Rusyası'yla Türkistan arasında uzun zamandır kurulması hedeflenen demir yolu bağlantısını sağlamak için Hazar ötesi demir yolunun Kızıl Arvat'tan doğuya doğru genişletilmesine karar vermiştir. Demir yolunun inşasına karar verildikten sonra, hattın Hazar denizinin doğusundan Semerkant ve Taşkent'e giden en doğru güzergâh olan Buhara'dan geçmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bunu takiben 1885 yılının Haziran ayında III. Aleksandr'ın demir yolunun inşasını emrettikten sadece bir ay sonra, Türkistan genel valisinin diplomasi memuru Çarıkov, emirle demir yolu antlaşmasını müzakere etmek üzere Buhara'ya gönderilmiştir (Becker, 2004, s. 100-101). Buhara emirinin uzun süredir telgraf hattının inşasına karşı devam eden muhalefetini göz önünde bulunduran Rus idaresi, Emir Muzaffer'in iş birliğini güvence altına almak istemektedir. Çarıkov'un en önemli vazifesi demir yolunun yararlılığı kadar zararsızlığı ve ayrıca Rusya'nın emirliğin iç yaşamına müdahale etmemeye devam etme konusunda emiri ikna etmektir. Ayrıca emir, Buhara topraklarından geçen demir yolunun inşası için yol üzerindeki kamu arazilerini bedelsiz olarak verme ve Rusya'nın gerekli özel arazileri adil bir değerle edinmesine yardımcı olmaya ikna edilecektir. Buhara hükümetinin yardımı, işçi ve inşaat malzemeleri satın alma konusunda da gereklidir (Becker, 2004, s. 101).

Çarıkov, 22 Haziran günü gerçekleşen görüşmede özellikle hattın ticari yönünün ve demir yolu sayesinde yerel sakinler için iyi ücretli işler sağlamanın avantajlarını ileri sürmüştür. Rus idaresi müzakerelerde fanatik Müslümanlar ile sürtüşme doğabilme ihtimali ve şehir içindeki arazi fiyatlarının çok pahalı olmasından dolayı yolun Buhara'dan geçmemesi konusunda ısrar etmiştir. Çarıkov demir yolunun inşası konusunda halkın olası tutumunu da analiz etmiş ve halkı devlet görevlileri, köylüler, tüccarlar ve din adamları olmak üzere dört sınıfa ayırmıştır. Bu bağlamda Mekke'ye Hac ibadetini kolaylaştırdığı için din adamları da dâhil olmak üzere tüm sınıfların demir yolunun inşasından faydalanacağını ileri sürmüştür. Ancak militan İslamcılık konusunda da uyarıda bulunmuştur. Hatta ona göre Buhara ve Türkistan Müslümanları, dış dünyadan sert kumlarla ayrılmıştı ve halifenin manevi üstünlüğünden hareketle demir yolunun inşası gerçek bir yakınlaşma meydana getirebilirdi. Buna engel olmak için Türkistan genel valisi Rozenbah gerekli önlemleri almak zorundaydı. Ayrıca Çarıkov'a göre bir huzursuzluk durumunda demir yolu sayesinde birlikleri buraya hızlı bir şekilde transfer etmek mümkün olacağından Rusya için bu yol öncelikle askerî stratejik öneme sahipti (Çernov, 2008, s. 52-53). Rus tarafının sunduğu tüm argümanlara rağmen Emir Muzaffer projeye karşıydı. Hatta Çarıkov, emirle konuşmasında demir yolunun inşası konusunu gündeme getirdiğinde, demir yolunun Buhara halkı için ekonomik ve ticari avantajlarını açıkça belirtmesine rağmen bu meselenin emiri hiç etkilemediğini de itiraf etmektedir (Çernov, 2019, s. 385). Buna rağmen görüşme neticesinde devlet arazilerini bağışlama sözü, makul bir değerde özel arazi edinilmesi, inşaat malzemelerinin satın alınması ve işçilerin kiralanması konusunda iş birliği yaptığı bir

6 Kuşku savaşı hakkında bkz.; H. Karımov, "Rusya ile İngiltere Arasındaki Büyük Oyunun Doruk Noktası: Kuşku Savaşı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3,(6), 2021, s. 385-400.

antlaşma imzalamayı başarmıştır. Çarıkov müzakerelerde Kabil'in düşmanca tutumunu sürdürmesi hâlinde demir yolunun Rusya'nın Buhara'yı Afganistan'ın saldırısından daha iyi koruyacağı noktasını etkili bir şekilde kullanmıştır (Becker, 2004, s. 101). Daha sonra kuşbeyi ile ayrıntılar üzerinde anlaşmış ve 25 Haziran 1885 tarihinde her ikisinin de Buhara'da demir yolu inşasını kabul ettiği bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak Buhara'da olumsuz bir tepkiyi önlemek için antlaşma ilan edilmemiştir (Becker, 2004, s. 101). Müzakerelerde emirin talebi üzerine de yeni istasyonun eski şehrin 15 km uzağında kurulmasına karar verilmiştir (Zarcone, 2014, s. 139) 1887 senesinde M. N. Annenkov'un önerisiyle hattın Amuderya'dan Semerkant'a uzatılması kararı alınmıştır (*Zapiski N. A. Fon Rozenbaha*, 1916, s. 193). Ancak en büyük engel, geniş akıntısıyla nehrin kendisidir. Annenkov, 23 Ağustos 1887-6 Ocak 1888 tarihleri arasında nehir üzerinde tahta köprü inşa ederek hattı uzatmayı başarmıştır. İlk tren Uzun Ada istasyonundan ayrıldıktan sonra, 15 Mayıs 1888 tarihinde⁷ III. Aleksandr'ın taç giyme töreninin yıl dönümünde Semerkant'a ulaşmıştır (Çernov, 2019, s. 387).

Buhara Emirliği Topraklarında Rus Garnizonlarının Kurulması

Demir yolu sözleşmesinin imzalanmasından sonra 1886 yılı başlarında Emir Abdulahad, Genel Vali Rozenbah'a İngiltere'nin Afgan birliklerini silahlandırması ve eğitmesiyle ilgili Buhara'yı tehdit ettiğini yazmıştır. Bunu fırsata çeviren Rozenbah, hemen Çarçuy ve Kerki'ye her biri bir taburdan (sekiz yüz) oluşan kalıcı Rus garnizonları yerleştirerek Buhara'nın korumasını üstlenme teklifinde bulunmuştur. Bunun üzerine siyasi temsilci Çarıkov, Rozenbah'ın teklifini kabul eden ancak karşılığında 12.000 Berdan tüfeği hediye isteyen emirle müzakereleri üstlenmiştir. 1886 yılının Temmuz ayında Çarçuy'da bir Rus garnizonu kurulmuş ve emire 1000 tüfek gönderilmiştir. Ancak Abdulahad bu pazarlıktan memnun olmamış ve 18 Kasım'da Çarıkov, Taşkent'e telgraf çekerek emir için 1000 tüfek daha talep etmiştir. Rus Harbiye Bakanlığı da 28 Ekim 1886 tarihinde esasen Rusya'nın Türkistan'daki konumunu güçlendirmek, İngilizleri etkisiz hâle getirmek için Buhara'yı Afgan Türkistan'ından gelebilecek saldırı tehditlerine karşı koruma bahanesiyle Çarçuy ve Kerki'de Rus garnizonlarının kurulmasına onay vermiştir (Becker, 2004, s. 106).

Rus Yerleşimleri Hakkındaki Kurallar

Demir yolunun inşasıyla birlikte siyasi ve ekonomik merkeze yakınlığı nedeniyle Yeni Buhara adlı bir Rus yerleşimi ile Çarçuy ve demir yolu boyunca Rus yerleşimlerinin ortaya çıkmasıyla, yeni yerleşimlerin Buhara Emirliği'ndeki konumlarını düzenlemek için yeni bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmuştur. Rus hükümeti, Buhara ile tatsız sürtüşmelerden kaçınmak ve Rusya'nın maddi çıkarlarını korumak için Çarçuy ve Yeni Buhara'daki Rus yerleşimlerinin büyümelerini ve yönetimlerini kontrol eden düzenlemelere tabi tutmayı gerekli görmüştür. Antlaşma metnini hazırlayan Rus Dışişleri Bakanlığı, Türkistan genel valisine Buhara hükümetiyle görüşme talimatı vermiş, emirin onayını alma görevi ise 1888 yılının Haziran ayında Çarıkov'a emanet edilmiştir (Becker, 2004, s. 109). Ancak Buhara yönetimi, halkın tepkisinden endişeli duymaktadır ve Çarıkov da önerilen anlaşmanın 1873 anlaşması ile 1885 demir

⁷ Semerkant istasyonunun açılış töreni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. Dobson, *Türkistan'ın Kalbine Örülen Ağlar St. Petersburg'dan Semerkant'a Trenle Seyahat Notları*, Çev. Resul Şahsi, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021, s. 110-122.

yolu anlaşmasının belirli şartlarını geliştirmek için olduğunu ileri sürmüştür. Emir ise buna karşılık “Dostlarım var, aynı zamanda birçok düşmanım var. Burada bana düşman olan mollalar ve başka insanlar var. Halkım anlaşmamı anlamayacak. Bunu gücümün zararına olarak değerlendirecekler. Yalnızım. Ben ne yapacağım?” diye cevap vermiştir. Ancak Rusların ısrarıyla karşı karşıya kalan Buhara’nın yine teslim olmaktan başka seçeneği yoktur ve 23 Haziran 1888 tarihinde Çarıkov ve Astanakul-inak, Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan protokole imza atmıştır (Çernov, 2019, s. 401-402). Becker’in yazdığına göre 30 Haziran’da Rus Siyasi Temsilciliği’nde çok sayıda büyük firma da dâhil olmak üzere birçok Rus, Çarçuy ve Yeni Buhara’daki yerleşim yerlerinden pay almıştır (Becker, 2004, s. 110). III. Aleksandr tarafından 28 Ağustos 1888 tarihinde onaylanan protokol, aynı zamanda mevcut iki Rus yerleşiminin yanı sıra gelecekte ihtiyaç duyulabilecek diğer yerleşimlerin, emir ile genel vali arasında anlaşma ile sınırlandırılması ve parsellere bölünmesini şart koşturmaktadır. Rusların veya Buharalıların yerleşim yerlerindeki tüm arazi satın alımları için hem siyasi temsilcinin hem de Buhara hükümetinin onayı gereklidir. Bireysel mülklerin büyüklüğüne sınırlamalar getirilmiş ve siyasi temsilci inşaat ruhsatı vermekle görevlendirilmiştir (Becker, 2004, s. 110).

Kölelik ve Zindan Meselesi

Çarıkov, Buhara Emirliği’nde aynı zamanda devam eden kölelik meselesiyle ilgilenmiştir. Türkistan hanlıklarında kölelik sistemi oldukça yaygın olmakla birlikte, hatta XVI. yüzyılda Buhara Emirliği’ndeki köle ticaretiyle ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu dönemde hanlıkta; Hint, Afgan ve Kalmukların yanı sıra Rus esirler de bulunmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında da köle ticareti Türkistan’da önemini sürdürmüştür. Türkmenler tarafından İran’dan kaçırılan İranlı esirler, Buhara’ya getirilmeye devam etmiş, Türkmenlerin gözünde ticari bir meta olarak görülmüşlerdir (Doğan-Erdoğan, 2016, s. 973-976). Hatta Çarıkov da kölelerin çoğunluğunun İranlı olduğu, ancak onlar arasında az da olsa “Türkmenler, Ersarinler, Mervliler ve Tekelerin” olduğunu belirtmektedir. Rus hükümetiyle daha önce yapılan bir anlaşmaya göre kölelik ve köle ticareti yasaklanmış ve köle pazarları dağıtılmıştı.⁸ Çarıkov, Rus Siyasi Temsilciliği’nin kurulmasından sonra kölelerin serbest bırakılması için çok fazla dilekçe aldığını ve bundan hareketle yasa dışı köle ticaretinin hâlen devam ettiğini belirtmiştir. Hatta konu hakkında şunları yazmaktadır; “Dilekçe sahibinin derhâl serbest bırakılmasının talep edilmesi ve şüpheli durumlarda kişisel sorgulama için kölenin bana getirilmesinden sonra özgür olanların Horasan’a geçişi konusunda yardımcı oldum.” (Çernov, 2019, s. 388).

Rus diplomat köleleri, orduda hizmet edenler (Sarbazlar dâhil), çeşitli hükümet görevlerinde bulunanlar ve özel kişilerin hizmetindekiler olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Çarıkov’a göre özel kişilerin hizmetindekiler serbest bırakılmakta, devlet memurları da devlet sırlarını bildikleri için şartlı bir şekilde serbest kalmaktaydılar. Orduda hizmette bulunanlar ise emirin talebi üzerine serbest bırakılmıyorlardı. Ancak Çarıkov meselenin hallinden sonra kişisel özgürlüklerini aldıklarını ve eski köle Sarbazların Buhara ordusunun 1/10’unu oluşturduğu ve emirin bunları kaybetmek istemediği için askerî hizmetten muaf olmadıklarını belirtmiştir

8 Çarıkov aynı zamanda Müslüman hukukuna dayanan Buhara’daki kölelik sisteminin Amerika’daki siyahların köleliğinden çok daha insani olduğunu vurgulamaktadır. Bazı Buhara köleleri yüksek bir mevki elde etmişler ve hatta Çarıkov’un çağdaşı olan Buhara’nın ilk bakanı da kölelerden gelmiştir. Bkz. O. A. Çernov, “N. V. Çarıkov o vliyanii islama na razvitiye Sredney Azii vo vtoroy polovine XIX veka”, *Vestnik Tomskogo universiteta, İstoriya*, 4(20), 2012, s. 219.

(Çernov, 2019, s. 388-390). Rus tarihçi Çernov, Çarıkov'un köleliğin kaldırılması sorununu çözerek Rusya için yararlı bir çözüm bulduğunun altını çizerken, Çarıkov'un Buhara'daki faaliyetlerini özel olarak inceleyen Matveyeva ise Buhara kölelerinin Çarıkov tarafından kurtarıldığı gerçeğini doğrulamamaktadır (Çernov, 2008, s. 53). Çarıkov Buhara'da aynı zamanda kapatmaya çalıştığı zindan sorunuyla da meşgul olmuş ve hatta zindan hakkında da bilgi toplamıştır. Çarıkov'un betimlemesine göre "Abhana" olarak adlandırılan zindan; "Yedi kulaç derinliğinde, altı-on dört arşın çapında bir daire oluşturan, duvarları tuğla kaplı, üstü ortada yuvarlak bir delik ile tonozlu bir yeraltı odasıydı. Işık bu delikten zindana giriyor ve mahkûmlar iplerle indirilip çıkartılıyorlardı. Zemin tuğladan yapılmıştı ve çok nemliydi. Yiyecek yetersizdi - çünkü mahkûmlar gün boyunca zincirler içinde, kapıda nöbet tutarak, çoğu zaman rutubetten ve açlıktan ölmek üzere sadaka toplamak zorundaydılar" (Çernov, 2008, s. 53). Rus tarihçi Çernov, kölelik meselesinde olduğu gibi Çarıkov'un mahkûmların sıradan bir hapishaneye transferini başardığını yazmaktadır. Hatta Şubinskiy, Çarıkov'un baskısı neticesinde 1886 senesinde Emir Abdulahad'ın hanlık topraklarındaki tüm zindanların kapatılması hakkında bir emir yayınladığından bahsetmektedir. Ayrıca emirin Buhara'daki Siyah-Çar (kara kuyu) veya Kenne-hane adlı, çoğunlukla suçlu devlet görevlilerinin kapatıldığı zindanı doldurup duvarla ördürdüğünü yazmıştır (Şubinskiy, 1892, s. 126). Ancak İngiliz gazeteci Dobson, 1888 yılında Buhara şehrindeki "Dehşet odası" tanımlaması ile meşhur zindanlardan birini ziyaret etmiştir. Dobson'un zindan hakkında verdiği bilgiler Çernov'u doğrulamamaktadır (Dobson, 2021, s. 136-137). Çarıkov'un hastalığı dolayısıyla 1889 senesinde Buhara'dan ayrıldığı gerçeği hesaba katıldığında Çernov'un verdiği bilgi çok gerçekçi durmamaktadır.

Kömür Sorunu

Çarıkov, Buhara'da doğrudan demir yolu inşaatıyla ilgili olan Semerkant bölgesinden Buhara'ya kömür ihracatı sorunuyla da meşgul olmuştur. Çarıkov'a göre mevcut yaşam koşulları altında halk çaylarını demlediği ve yemeklerini pişirdiğinden kömür de ateş ve su ile birlikte temel bir ihtiyaçtı ve halkın kışın başka yakıt da yoktu. Ayrıca kömür ticareti, göçebe Kırgızlar için de önemli bir gelir kaynağıydı. Kömürle ilgili asıl mesele Rus yönetiminin saksaul ağaçlarının yok edilmesinden endişe duymasıyla ilgili olarak bu ağaçların ihracatını yasakladığı zaman ortaya çıkmıştı. Çünkü saksaul ağaçlarının kesilmesiyle kumlar harekete geçiyor ve yaşam alanlarına geliyordu. Çarıkov bakan İnak ile müzakerelerde yerel halka kumlarda yetişmeyen diğer ağaç türlerinden kömür kullanmasını tavsiye edilmesini önermiştir. Ancak İnak vahada çok az ağaç olduğu ve bunların kesilmesinin kuraklığa yol açabileceğini kaydetmiştir (Çernov, 2008, s. 55). Hatta Çarıkov bunu Türkistan genel valisi Rozenbah'a bildirerek bu zorluğun yerel halk arasında her şeyden önce Rus hükümetine değil, emire karşı hoşnutsuzluğa neden olacağını iletmiştir. Emir, Rus hükümetinin desteğini kullanarak halkın küçük günlük ihtiyaçlarını karşılayamadığı için daha fazla suçlanacaktır. Çarıkov'a göre bu tür küçük günlük meseleler ve zorluklar, kitleleri etkileme ve onları endişelendirme konusunda siyasi nitelikteki olaylardan çok daha yeteneklidir. Bu durum emirin kontrol altında tutulmasına izin veren Rus hükümetinin elindedir. Bununla birlikte Çarıkov'a göre Buhara halkının günlük yaşamında çoğunluğun demir yolundan fayda sağlamasına rağmen, çoğu geçici olarak da olsa acı çekmiş ve kayıplara maruz kalmışlardır. Halkın tepkisinden çekinen Çarıkov, saksaul ağaçlarının

kesilmesinin yasaklanmasının en az bir yıl ertelenmesi ve bu arada Buhara halkının yavaş yavaş başka bir kömür türüne alıştırılmasını teklif etmiştir (Çernov, 2008, s. 55-56).

Buhara’da Alkollü İçeceklerin Üretimi ve Satışı için Kurallar

Buhara Emirliği üzerinde hâkimiyet kuran Rus İmparatorluğu, Buhara’da dolaylı kontrol sağlamak için araçlara ihtiyaç duymuş ve bu durum emirliğin içişlerine resmî müdahalede bulunmadan hanlıkta bazı yasal değişiklikler yapmayı gerekli kılmıştır. Buhara Emirliği’nde alkol üretimi ve dağıtımını düzenlemeyle ilgili yasal çerçevenin geliştirilmesi 1880’li yılların sonu gibi geç döneme tekabül etmektedir. Türkistan genel valiliği topraklarında 14 Temmuz 1887 tarihinde “Türkistan’da alkol tesisleri açmak için özel kuralların oluşturulması” hakkındaki kanun imparator III. Aleksandr onaylanmıştır (*PSZRİ*, no: 4519, s. 268-269). Yeni kanuna göre bu tesislerin açılmasına şehirlerde dumalar, şehirlerin dışında ise kararları daha sonra askerî valiler tarafından onaylanacak olan uyezd yöneticileri izin verecektir. Bu aslında Türkistan’da alkol üretimine ve özellikle tüketimine izin verildiği anlamına gelmekte ancak bu durum Müslüman din adamları ve halkla olan ilişkileri gerginleştirmemesi için yerel yönetimlerin önlem almasını gerektirmiştir (Poçekayev, 2020, s. 161). Bütün Müslüman ülkelerde olduğu gibi Buhara Emirliği’nde de içki üretimi, satışı veya kullanımı kesinlikle yasaktır ve 1886 yılından itibaren hanlığa yerleşen Rus askerî ve sivil personel bu yasağı aşmanın bir yolunu aramaktadır. En önemli mesele ise Buhara’da alkollü içeceklerin satışı konusudur. Siyasi temsilci Çarıkov, bu meselede de Rus hükümetinin Buhara’daki Ruslara imtiyazlar sağlama ve faaliyetlerini yerel rejimle olası sürtüşmeleri en aza indirecek şekilde uygulama politikası yürütmüştür. Bu sorunu çözmek için “Buhara Hanlığı’nda alkollü içkilerin ticaretine ilişkin kuralları” hazırlayarak Türkistan genel valisinin onayıyla birlikte Dışişleri Bakanlığına göndermiş ve 25 Haziran 1889 tarihinde onay almıştır (Jukovskiy, 1915, s. 191-194). Buhara’da bunu “Alkollü içki satış yerlerinin sayısı, türü ve dağıtımı ile ticari kuruluşların açılma prosedürü hakkında kurallar” ile “Buhara Hanlığı’nda şarap yapımına ilişkin kurallar” adlı kanunlar takip etmiştir. Ticari kurallara göre bundan böyle Buhara’da alkollü içecek ticaretine yalnızca Rus yerleşimlerinin topraklarında, tren istasyonlarında ve Rus askerî birliklerinde izin verilmekte ve tüm kurallar yalnızca Rus tebaasını ilgilendirmektedir. Buhara halkına şarap, votka ve benzeri her türlü alkolün üretimi için fabrikalar kurma izni verilmemiştir.⁹ “Şarap yapımına ilişkin kurallar”, bir kez daha yasanın öngördüğü şekilde oluşturulan ve tescil edilen özel fabrikalarda Rus tebaa için alkol üretme hakkını güvence altına almıştır. Bu kurallara göre yalnızca belirli bir süre için alkollü ürünlerin üretimine izin verilmiş ve üretim faaliyetlerinin devam etmesi için yenilenmesi gerekmektedir. Alkol fabrikaları Rus yerleşimlerinin topraklarında değil, doğrudan Buhara emirinin mülkünde faaliyet gösteriyorsa, ürünler Rus yerleşimlerinden birindeki bir depoya teslim edilmeli ve oradan satılmalıdır (Poçekayev, 2020, s. 162-163). Tüm düzenlemelerden hareketle Rus idaresi Buhara’daki alkol ticaretine Rus ve Buhara hükümetleri arasındaki özel bir anlaşmayla izin verildiğini belirtse de yukarıdaki kuralların Rus İmparatorluğu’nun “iç” yasal işlemleri olduğu ve imparator ile Türkistan genel valisi tarafından onaylandığını belirtmek yerinde olacaktır. Diğer bir ifadeyle bunları yürürlüğe koymak için emirle

9 Kanununun 4. maddesinde bu kuralların tüm Buhara Emirliği ve Türkistan Krayı Müslümanları ve Yahudilerini kapsadığı notu düşülmüştür. S. V. Jukovskiy, *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za posledneye trehsotletiyey*, Petrograd, 1915, s. 191.

ayrı bir anlaşma yapılması gerekmemektedir. Bu nedenle aslında Çarıkov'un konuyla ilgili Rus mevzuatını resmen vasal bir devletin topraklarında genişlettiği sonucuna varmak yerinde olacaktır (Poçekayev, 2020, s. 164).

Yargı Meselesi

1886 senesinde Buhara Emirliği'nde statü açısından büyükelçi ile konsolos arasında bir tür ara kurumu temsil eden bir Rus siyasi temsilcisinin faaliyete başladığı ilk yıllarda yargı alanındaki durum temelden değişmemiştir. Rus tebaası arasındaki anlaşmazlıklar bir siyasi temsilci tarafından tarafından İran ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus konsolosluk ofisleri örneği alınarak çözülmüştür (Martens, 1873, s. 321). Bununla birlikte Ruslar eğer Buhara'da suç işlediyse ve aynı zamanda yerel halk da medeni hukuk anlaşmazlıklarında yer almışlarsa bu tür davalar Buhara mahkemeleri tarafından şeriat hukuku normları temelinde çözülmüştür. İlk Rus siyasi temsilcisi Çarıkov, kurduğu otorite nedeniyle emir ve ileri gelenlerin mahkeme kararlarını etkileyebildiyse de karar verme sürecine dâhil olamamıştır. Bu dönemde aynı zamanda diğer işgal topraklarında da Rus konsolosluk kurumlarının yargı faaliyetlerinin ayrıntılı olarak düzenlenmediği ve konsolosluk mahkemelerinin yargı yetkisine ilişkin mevcut yasal normların eksikliği dikkat çekmektedir (Martens, 1873, s. 329). Buhara'daki Rus tebaasının çıkarlarını korumaya çalışan Çarıkov, siyasi kurumun ceza hukuku alanındaki yargı yetkilerini kanunlaştırma talebiyle imparatorluk yetkililerine defalarca başvurmuştur. Sonuç olarak 27 Mayıs 1887 tarihinde Adalet Bakanlığı aracılığıyla "Buhara Hanlığı'daki Rus tebaasının işlediği suç ve kabahatlerin yerel bir Rus siyasi temsilcisinin yargı yetkisine tabi tutulmasına ilişkin" bir kanun yayınlanmıştır (Poçekayev, 2020, s. 141). Bu kanuna göre siyasi temsilciye 1886 yılı "Türkistan Krayı'nın idaresi hakkındaki nizamname"nin (PSZRİ, No: 3814, s. 320-346) ilgili maddeleri rehberliğinde davalara bakmak ve hüküm vermekle yükümlü olan sulh yargıçlığı görevi verilmiştir. Sulh yargıçısı olarak siyasi temsilci için en yüksek yargı organı Semerkant bölge mahkemesidir ve ilgili durumlarda temsilci davaları Semerkant bölge savcısına göndermektedir.¹⁰

1888 yılının başında Çarıkov, Rus tebaasının yüksek bir yargı yetkisine olan ihtiyacının sürekli arttığını ve bunun yokluğunun cezasızlığa ve kötüye kullanılmasına izin verdiğini belirterek medeni hukuk konusunu yeniden gündeme getirmiştir (Çernov, 2019, s. 403). Bunun üzerine 11 Mayıs 1888 tarihinde "Buhara Hanlığı'nda yaşayan Rus tebaası arasında ortaya çıkan hukuk davalarının yerel bir Rus siyasi temsilcisi ile Semerkant bölge mahkemesinin yargı yetkisine tabi kılınması hakkında" bir imparatorluk emri çıkarılmıştır. Siyasi temsilciye medeni hukuk alanındaki adli işlevlerin yanı sıra, Rus vatandaşlarının mülklerini koruma, vesayet sağlama ve mirasçıların ihraç edilmesi yetkisi de verilmiştir (PSZRİ, No: 5194, s. 215). Siyasi temsilci sonuç olarak Buhara Emirliği'ndeki Rus tebaasının çıkarlarının daha etkili bir şekilde korunma görevini üstlendiğini başarılı bir şekilde göstermiştir. Ancak Çarıkov diplomatik temsilciliğin yanı sıra Türkistan'daki Rus idaresine bilgi sağlama, noter ve bunlara ek olarak dikkat gerektiren ve çok zaman alan yargıçlık görevini de üstlenmiştir (Poçekayev, 2020, s.

10 Çarıkov 1889 senesinde Buharalı bir Yahudi kuyumcunun iki kaçak Kafkasyalı (Rus tebaası) tarafından Çarçuy'daki cinayet hakkında bir soruşturma yürüttüğünü yazmaktadır. Bu kanun maddesi uyarınca böyle bir suç ölüm cezası ile cezalandırıldığından Çarıkov, davayı Semerkant bölge mahkemesine havale etmişti. P. Y. Poçekayev, *Rossiyskiy faktor pravovogo razvitiya Sredney Azii: 1717-1917. Yuridicheskiye aspekti frontirnoy modernizatsii*, İzd. dom vişey şkoli ekonomiki, 2020, s. 142.

144). 1888 yılının Mayıs ayında demir yolunda Semerkant'a hareketin başlaması da Rus vatandaşlarının davalarında büyük bir artışa neden olmuştur. Hatta başka bir Buhara şehri olan Çarçuy'daki Rus tebaasının dâhil olduğu davalar da Buhara'daki siyasi temsilcinin yargı yetkisine devredilmiştir. Çarıkov, birçok defa genel vali Rozenbah'a yargı işlevlerinin en azından bir kısmını üstlenecek olan hukuk departmanına ikinci bir çalışan talebinde bulunmuş ancak Rozenbah, bu dairenin Adalet Bakanlığının yetkisi altında olduğu ve genel valinin Çarıkov'un talebini yerine getirme yetkisine sahip olmadığı cevabını vermiştir. Ancak Çarıkov'un yoğun ısrarları üzerine genel vali, bu teklifi 1888 yılının Ekim ayında Adalet Bakanına göndermiş ve 9 Mayıs 1889 tarihinde devlet konseyi "Yeni Çarçuy'da sulh yargıçlığı ofisinin kurulması hakkındaki" kanunu ilan etmiştir. Çarçuy'daki yeni sulh yargıcının Buhara'daki siyasi temsilcinin yargı işlevlerine benzer şekilde görev yapmasına karar verilmiştir. Ancak soruşturmanın sonuçları failin Rus vatandaşı olmadığını ortaya çıkarırsa dava, bu konuda emir makamlarıyla temasa geçecek olan siyasi temsilciye devredilmiştir (Poçekayev, 2020, s. 144).

İletişim ve Ticaret Yolları

1884 senesinde Taşkent'te kaleme aldığı Buhara'da Rus ticaretinin gelişmesi için yerel iletişim yollarının iyileştirilmesine ilişkin notta Çarıkov, Buhara Emirliği'ndeki iletişim yollarının emirlik ile Avrupa Rusyası arasındaki ticari ilişkiler ve Türkistan'ın Hazar ötesi ve imparatorluk topraklarıyla ilişkileri açısından oldukça önem arz ettiğini vurgulamıştır. Uzun bir süreden beri iki devlet arasındaki ticaret, kervan yoluyla Buhara'dan Kazalinsk ve Orenburg'a buradan da Rusya'ya giden güzergâh boyunca yapılıyordu. Posta güzergâhıyla taşınan ipek ve koyun derisi gibi mallar, posta yolu hanlığın başkentinden 160 mil uzakta kesildiğinden ancak sınırlı miktarlarda alınıyordu. Çarıkov mevcut durumu iyileştirmek için ek kuyular kazmanın gerekli olduğu sonucuna varmıştı. Ayrıca ona göre Kırgız taşıyıcılarının göndericilerle ilişkisini düzene sokmak Rus-Buhara ticaretinin en acil sorunlarından biriydi. Çarıkov'a göre Buhara'da bir Rus yetkilinin bulunması bu durumu iyileştirecek, malların taşınmasıyla ilgili ihlallerden kaynaklanan sorunları ortadan kaldıracaktı (Çarıkov, 1884, s. 182-183).

Buhara'da mevcut gümrük vergilerinin tahsili konusunda kayıtların tutulması nedeniyle, hükümette emirliğe ithal edilen malların miktarı hakkında kayıtlar mevcuttu. Ancak bu veriler gizli tutuluyordu. Çarıkov'a göre Asyalı hükümetlerin doğasında var olan şüphe göz önüne alındığında bu bilgiler ancak ülkede uzun süre kaldıktan ve hükümet üyeleriyle ilişki kurulduktan sonra güvenilir bir şekilde elde edilebilirdi. Buhara pazarlarını ziyaret ettikten sonra ve yerel halkla yapılan sohbetlerden yola çıkarak Rus mallarının, İngiliz mallarının ithalatı üzerinde hâkim olduğunu görmek mümkündü. Bunun en önemli nedeni de Rus mallarının kaliteli ve İngiliz mallarından daha ucuz olmasıydı. Asyalı bir alıcı için ucuzluk son derece önemliydi. Ayrıca İngiliz mallarının teslimatı Rusların tesliminden daha zordu. Çarıkov, notlarında Buhara'da en çok fabrika ürünleri, deri ürünler, bakır, dökme demir, demir ve çelik ürünleri, şeker, mum, sandık, brokar ve ipek ürünler gibi Rus mallarının talep gördüğünü de not etmiştir. Ayrıca ona göre Buhara tüccarları arasında tasarruf geleneği, bankacılık kurumları ve büyük sanayi kuruluşlarının bulunmaması nedeniyle, Rusya'da Buhara ürünlerinin satışından kazanılan para hem tüccarlar hem de halk tarafından esas olarak Rus mallarının alımına harcanmaktadır (Çarıkov, 1884, s. 183-186)

Çarıkov Türkmen bozkırının işgalinden sonra Buhara üzerinden Merkezî Asya ve Hazar ötesine giden bir Rus yolunun kurulması meselesini gündeme getirmiştir. Ona göre Buhara Emirliği'nden ihracatı kolaylaştırma ve geliştirmeye yönelik tüm önlemler, Türkistan pazarında Rus mallarının satışını yaygınlaştıracaktır (Çernov, 2008, s. 54). Buhara ile Katta-Kurgan arasında doğru posta servisinin açılması, 1881 yılının başından itibaren bu noktalar arasında var olan sistemin iyileştirilmesi ve düzenlenmesine yardımcı olacaktır. Rus toprakları ile Buhara arasında idare ve tüccarların iletişim ihtiyaçlarını karşılayan bu özel posta, yüksek maliyeti nedeniyle iletişimin gelişmesine izin vermemektedir. Bununla birlikte Rus-Buhara ticaretinin en acil ihtiyacı orada ikamet eden bir Rus hükümeti yetkilisinin bulunması ve bunun sonucunda imparatorlukla iletişim kurma yollarının düzenlenmesidir. Buhara'da Rus vatandaşlarının hak ve menfaatlerini koruyan yasalara da ihtiyaç vardır (Çarıkov, 1884, s. 183, 191).

Emirlikte mevcut siyasi sistemin korunmasıyla bile bölge Rus endüstrisi için önemli faydalar sağlamakta ancak bu koşulları iyileştirmek gereklidir. Çarıkov'a göre Türkistan bölgesi ile Amuderya arasında en kısa güzergâh bulunmalıdır. En uygun yön ise Türkistan'dan Amuderya'ya; Semerkant ve Kattakurgan'dan Zereşan vadisi boyunca Buhara şehrine kadar, Karagöl'den Amuderya kıyısına uzanacaktı. Diplomata göre diğer seçeneklerle karşılaştırıldığında rotanın su olan kısmı, burada bir posta yolu açma olasılığı, maliyetlerdeki düşüş ile tekerlekli nakliye için kullanılabilirlik (birkaç istisna dışında-24 millik çöl şeklinde) bu yolun artı yönlerini oluşturuyordu. Çarıkov aynı zamanda güzergâhın bir bölümünde var olan posta yolunun daha da devam ettirilmesi ve yukarıda belirtilen 24 mil uzunluğundaki kum kesimini de açmayı önerdi (Çernov, 2019, s. 394). Çarıkov'a göre bu maksatla bir posta yolunun açılması yolun bakımı için masrafları düşürecek, Rus ticaretine doğrudan yararı olacak ve en önemlisi de Amuderya'ya giden yol boyunca sağlam bir temel oluşturacaktı. Ona göre telgraf hattının açılmasının ardından, Buhara mallarının Rusya'ya kademeli bir şekilde girişi emirlikteki Rus siyasi egemenliğinin pekiştirilmesinin en faydalı yolu olacaktı (Çarıkov, 1884, s. 192).

1888 yılında yeniden posta yolunun kurulması meselesini gündeme getiren Çarıkov, 1889 yılının sonunda hastalanmış, tedavi için izne ayrılrsa da doktorlar ona Türkistan'a dönmesini tavsiye etmemişlerdir. Bunun üzerine birkaç ay Asya Departmanında memurluk yaptıktan sonra İstanbul'daki Rus büyükelçiliği birinci sekreterliğine tayin edilmiştir. Çarıkov'un Türkistan'dan ayrılmasından sonra bu görevi P. M. Lessar (1890-1895) üstlenmiştir. Buhara'daki ilk Rus siyasi temsilcisi Çarıkov, Türkistan'daki hizmeti sonrasında "Merv'in barış yoluyla işgali"¹¹, Hazar ötesi demir yolunun inşası, Afganistan'la sınır çizilmesi ve Buhara Hanlığı'nın barışçıl şekilde ilhakı gibi şahsi ve resmî faaliyetlerini içeren anılar kaleme almak istemiş ancak planlarını tam olarak gerçekleştirememiştir. Bu materyaller günümüzde Rus Dışişleri ve Harbiye Bakanlığı arşivlerinde muhafaza edilmektedir (Çernov, 2019, s. 407).

Sonuç

1883 yılının Ekim ayından itibaren Türkistan genel valisinin diplomasi memurluğu görevini yürüten Çarıkov, 1886 senesinde Buhara Emirliği'nde Rus Siyasi Temsilciliği'nin kurulmasıyla

11 Merv anıları için bkz. N. V. Çarıkov, "Mirmoye zavoyevaniye Merva (İz vospominaniy o pohode generala A. V. Komarova v 1886 g.)", *İstoriçesnik vestnik*, no: 11, 1914.

ilk siyasi temsilci tayin edilmiştir. 1890 yılının Mayıs ayına kadar olan görev süresinin sonunda Buhara Emirliği üzerinde Rus egemenliğinin kurulması ve güçlendirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. İlk Rus siyasi temsilci Buhara'daki Rus hâkimiyetini güçlendirmek en küçük fırsatı değerlendirmiştir. Emir Muzaffer ile müzakereler neticesinde emirlik topraklarında demir yolu inşa edilmiş ve demir yolunu kontrol eden ve demir yolu bölgesini koruyan birliklere ek olarak Rus garnizonları, Çarçuy ve Kerki'de de konuşlandırılmıştır. Çarıkov, Hazar ötesi demir yolunun kurulması hakkındaki müzakerelerden sonra Buhara'da devam eden kölelik ve zindanların kapatılması meselesiyle de meşgul olmuştur.

Rus idaresi Çarıkov'a Buhara Emirliği'ndeki Rus tebaasının çıkarlarının etkili bir şekilde korunması için tüm yetkileri vermiştir. Onun talebi sonucunda Buhara Emirliği'nde yaşayan Rus tebaası arasında ortaya çıkan hukuk davalarının yerel bir Rus siyasi temsilcisi ile Semerkant bölge mahkemesinin yargı yetkisine tabi kılınması hakkında bir imparatorluk emri çıkarılmıştır. Siyasi temsilciye medeni hukuk alanındaki adli işlevlerin yanı sıra, Rus vatandaşlarının mülklerini koruma, vesayet sağlama ve mirasçılarının ihraç edilmesi yetkisi de verilmiştir. Çarıkov'un faaliyetleri neticesinde Rus yerleşimlerinin topraklarında, tren istasyonlarında ve Rus askerî birliklerinde Rus tebaası için alkollü içkilerin kullanımı, satışı ve alkol üretimi için fabrikalar kurma izni alınmıştır. Tüm bunların sonucunda Rus girişimciler ticari kazanç arayışı içinde Buhara'ya gelerek arazi satın almışlar ve Çarıkov'un döneminde Buhara'da Rus yerleşim bölgeleri hâline gelecek dört yerleşimden üçünün temelini atmışlardır. Diğer bir açıdan da Çarıkov, emirlik topraklarına Rus sermayesinin girişi, ülkede modern tarzda sanayi işletmelerinin inşası ve Rus-Buhara ticari ilişkilerinin gelişmesine de büyük katkıda bulunmuştur.

Kaynakça / References

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (Kanunlar)

PSZRİ, T. 5, No: 3274, "12 noyabrya 1885 godu, ob uçrejdennii političeskogo agentstva v Buhare."

PSZRİ, T. 6, No: 3814, "1886 g. iyunya 12. Polojeniyе ob upravlenii Turkestanskogo kraya."

PSZRİ, T. 7, No: 4519, "1887 g. iyulya 14. Ob ustanovlenii dlya Turkestanskogo kraya osobih pravil otrkriiya piteynih zavedeniy"

PSZRİ, T. 8, No: 5194, "1888 g. maya 11. O podçinenii grajdanskih del, voznikayuşih mejdu projivayuşimi v Buharskom hanstve Russkimi poddansmi, vedeniyu mestnogo Rossiyskogo političeskogo agenta i Samarkandskogo oblastnogo suda",

PSZRİ, T. 9, No: 5994, "1889 g. maya 9. "Ob uçrejdennii doljnosti mirovogo sudi v gorode novom Çarçue."

Kitaplar ve Makaleler

Barthold, V. V. (1963). *Obşiyе raboti po istorii Sredney Azii*. İzd. Vostoçnoy Literaturı, Moskva: 1963.

Becker, S. (2004). *Russia's protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924*. L.,-N.Y.

Çarıkov, N. V. (1914). *Mirnoye zavoyevaniye Merva (İz vospominaniy o pohode generala A. V. Komarova v 1886 g.)*. *İstoriçesnik vestnik* (11).

Çarıkov, N. V. (1884). *Zapiska o mestnih putyah soobşeniy, podlejaşih uluçşeniyu v interesah razvitiya Russkoy trgovli v Buharskiy vladeniya, Sbornik geografiçeskih, topografiçeskih i statiçeskih materialov po Azii (SGTSMa)*, (13).

- Çernov, O. A. (2012). N. V. Çarıkov o vliyaniı islama na razvitiye Sredney Azii vo vtoroy polovine XIX veka, *Vestnik Tomskogo universiteta*, İstoriya, 4(20).
- Çernov, O. A. (2008). Deyatelnost Rosskiyskogo politiçeskogo agenta N. V. Çarıkov v Buharskom Emirate, *İzvestiya Saratovskogo universiteta*, Ser. İstoriya, Mejdunarodniye otnoşeniya, 1(8).
- Çernov, O. A. (2019). *Diplomatiçeskiy korpus Rossiyskoy imperii kontsa XIX-naçala XX vv.: Opt analitiçeskiy biografii (Po materialam N. V. Çarıkova)*, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni doktora istoriçeskiy nauk, Samarskiy Gosudarstvenniy Sotsialnopedagogiçeskiy universitet, Samara.
- Çernov, O. A. (2012). Ranniye godı Rossiyskogo diplomata i uçenogo N. V. Çarıkova, po dokumentam tsentralnogo gosudarstvennogo arhiva Samarskoy Oblasti, *Vestnik Arhivista*, (4).
- Dobson, G. (2021). *Türkistan'ın Kalbine Örülen Ağlar St. Petersburg'dan Semerkant'a Trenle Seyahat Notları* (Resul Şahsi, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Doğan, O.- Erdoğan, A. (2016). XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(3).
- İstoriya narodov Uzbekistana. Ot obrazovaniya gosudarstva Şeybanidov do Oktyabrskoy Revolyutsii*. Pod redaktsiyey: S. V. Bahruşina, V. Y. Nepomnina i V. A. Şişkina, AN UzSSR, Taşkent, 1947.
- Karimov, H. (2020). Diplomat Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Gözünden Merv'in İşgali. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(1).
- Karimov, H. (2021). Rusya ile İngiltere Arasındaki Büyük Oyunun Doruk Noktası: Kuşku Savaşı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6).
- Krayevoye upravleniye. Otçet po revizii Turkestanskogo kraya proizvedennoy po visoçayşemu poveleniyu Senatorom Gofmeysterom grafom K. K. Palenom*, SPB, 1910.
- Martens, F. F. (1873). *O konsulah i konsulskoy yurisdiktii na Vostoke*. Peterburg.
- Materiali po istorii politiçeskogo stroya Kazahstana*, 1867 g. iyulya 11. Proyekt polojeniya ob upravlenii Semireçenskoy i Sırdarinskoy Oblastey, T. 1, Alma-ata, 1960.
- Poçekayev, P. Y. (2020). *Rossiyskiy faktor pravovogo razvitiya Sredney Azii: 1717-1917. Yuridiçeskiye aspekti frontirnoy modernizatsii*. İzd. dom vısçey şkolı ekonomiki.
- Jukovskiy, S. V., *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za posledneye trehsotletiyey*, Petrograd 1915. "Visoçayşe utverjdenniya 25 iyunya 1889 goda pravila o togovle krepkimi napitkami v Buharskom Hanstve",
- Şubinskiy, P. (1892). Oçerki Buharı. *İstoriçeskiy Vestnik*.
- Zapiski N. A. Fon Rozenbaha, *Russkaya Starina*, No: 4-5, 1916.
- Zarcone, T. (2014). *Yasak Kent Buhara 1830-1888*. (Ali Berktaı, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.